

ЧУСТИЙ ТАРКИББАНДИ БАДИИЯТИ

Rakhmonova Shakhnoza Mukhitdinovna
Docent of TashDO'TAU named after Alisher Navoi,
Doctor of Philology (DSc)
(O'zbekiston)

To'rali Qidir
M.Avezov nomidagi San'at va adabiyot institute,
Filologiya fanlari doktori, prof.
(Qozog'iston)

Таркиббанд бандга асосланган жанр бўлиб, “у (таркиб – арабча тузилиш; банд – форсча боғлаш) ғазал тарзида (тахаллуссиз) қофияланган, ҳар бир банди охиридаги байт жуфт (а-а тарзида алоҳида) қофияланиб боровчи, ҳар бир бандининг мисра сони тенг бўлган, аммо турли шоирлар ёзган таркиббандларнинг ҳар бир бандидаги мисралар сони ўзига хос белгиланган, мураккаб лирик жанр [1; 201-бет].

Мумтоз адабиётшуносликда таркиббанд ҳақидаги илк маълумот Шайх Аҳмад Тарозийнинг “Фунун ул-балоға” асарида келтирилган. Шайх Аҳмад Тарозий таркиббандни таржиънинг бир тури сифатида санаб ўтади. “Ва бешинчи қисми улким, ҳар банднинг қофияси ҳар тариқа бўлур ва таржеъ байтлари тақи ҳар бири алоҳида қофия бирла келур ва мукаррар қилмаслар. Ва бу қисмда марсия ва мадҳ айтурлар”, – деб мисол келтиради [5; 128-бет]. Адабиётшунос Ё.Исҳоқов: “Таркиббанд шакл ва тузилиш тарзи таржиъбандга монанд. Орадаги тафовут шундаки, таржиъбандда восила байт айнан такрорланади, таркиббандда эса ғазалга ўхшаш ҳар бир банд охирида мустақил қофияланган янги байтлар келади”, – деб таъкидлайди [3; 219-бет].

Ушбу таърифлардан таркиббанд ҳам йирик ҳажмли бандли шеър шаклларида бири ҳисобланиши маълум бўлади. Туркий (ўзбек) адабиётда дастлаб (XV аср) Ҳофиз Хоразмий шеъриятида учрайди, “унинг девонида тўрт банд (ҳар банди 8 байт) таркиб топган битта таркиббанди мавжуд [3; 219-бет]. Дарҳақиқат, мумтоз адабиётимизда яратилган аксарият таркиббандлар мавзу

жиҳатидан марсия шаклда эканлигини кўрамыз. Алишер Навоийнинг “Девони Фоний”даги Абдурахмон Жомийга, “Наводир уш-шабоб” девонидаги Саййид Ҳасан Ардашерга бағишлаб ёзилган таркиббанд-марсиялари бунга мисол бўлолади. Лекин замонавий XX аср адабиётига келганда бу қонуният бироз ўзгарган бўлиб, бу давр таркиббандлари, асосан, ишқий мавзуда ёзилганлигини кузатамиз.

XX аср иккинчи ярми шеърлятида Чустийнинг “То абад дунёда қол” шеъри таркиббанд жанрига мисол бўла олади. Мазкур таркиббанд “Кўнгил тилаги” девонидан ўрин олган. Таҳририят девонда таркиббанднинг баъзи сатрлари тушиб қолганлигини таъкидлайди. Шунинг учун биз асл матндан фойдаландик*. Таркиббанд матни Чустийнинг бошқа девонларида бўлмаганлиги учун шеър вазнини аниқлашда асл матндан таянилды. Шеър куйидаги байт билан бошланади:

Ҳар кун ой ишқила уйғонди қуёш,

Ўз кўзидан ойни қизгонди қуёш .

Банднинг матлаъси *рамали мусаддаси мақсур (рукнлари ва тақтиъи фоилотун фоилотун фоилон: -V – -/-V – -/-V -(~))* (туюқ вазни) ўлчовида ёзилган бўлиб, а-а, б-а, в-а -а, д-а, а-а тарзида алоҳида қофияланган. Чустий таркиббандининг 1-банди 6 байт, 2-банди 7 байт, 3- ва 4-банди эса 5 байтдан иборат. Жами 36 мисра. Муаллиф шеърда қуёш ва ой рамзларидан фойдаланган ҳолда ишқ-муҳаббатни куйлайди. Қуёш чиқиши, ой ботиши каби табиат ҳодисаларитасвирини таркиббандга сюжет сифатида олиб киради. Биринчи банднинг хотимаси:

Бўса олса на қуёш, на ой қолур,

Тоғу чўл, дарёю қир, на сой қолур.

2-банд охиридаги байт:

Сабрдан топгай иков мангу ҳаёт,

*Изоҳ: таркиббанднинг асл матни Чустийнинг қариндоши Фароғатхон Хўжаева тақдим қилган қўлёзмадан фойдаланилди.

Айлагайлар халқу юрти илтифот.

3-банд охиридаги байт:

*Ушбу фанда яхшилардан ўртак ол,
Гарчи ўлсанг ҳам жаҳонда мангу қол.*

4-банд охиридаги байт:

*Сендан ошиқликни Чустий ўрганур,
Пок ишқингдан унга бахш айла нур.*

тарзида келган. Демак, ушбу таркиббанднинг мумтоз адабиётдаги таркиббандлардан фарқ қилиб, ошиқона мавзуда битилганлиги маълум бўлади.

Бандли шеърларнинг вазн хусусиятларини тадқиқ қилиш асосида қуйидаги хулосалар шакллантирилди: XX аср иккинчи ярми шеърлятида таркиббанд жанрида ягона шеър яратилган бўлиб, у Чустий қаламига мансубдир. Шеър *рамали мусаддаси мақсур* вазнида битилган. Таркиббанд мумтоз таркиббандлардан фарқ қилиб, марсия йўналишида эмас, балки ишқий мавзудадир.

АДАБИЁТЛАР:

1. Адабий турлар ва жанрлар. Уч жилдлик. 2-жилд. Лирика. – Т.: Фан, 1992. – Б. 201.
2. Алишер Навоий. Ғаройиб ус-сиғар. ТАТ. 10 жилдлик. – Т.: Ғафур Ғулом номидаги НМИУ, 2011. Ж. – Б. 361.
3. Исҳоқов Ё. Сўз санъати сўзлиги. – Т.: O'zbekiston, 2014. – Б. 219.
4. Чустий. Кўнгил тилаги. – Т.: Фан, 1994. – 255 б.
5. Шайх Аҳмад Тарозий. Фунун-ул болоға. Нашрга тайёрловчи А.Ҳайитметов. Т., Хазина. 1996. – Б. 128.
6. Юсупова Д. Ўзбек мумтоз ва миллий уйғониш адабиёти (Алишер Навоий даври). – Т.: TAMADDUN, 2016. – Б. 59.